

primerih smo znali presoditi, ali gre res za težave, in smo znali zamižati na eno, po potrebi pa tudi na obe očesi. O tem nismo preveč razpravljali in spraševali, enostavno smo to naredili in včasih komu pomagali iz težav, v katerih se je znašel. Naj omenim primer, ko se je na števcu za porabljeno električno energijo pri delavki samohranilki, kljub skromnemu življenju v malem najemniškem stanovanju, kar naenkrat pokazala nekajkrat večja poraba kot navadno. Ko se je potožila inkasantu, smo primer seveda raziskali in ugotovili, da je bližnji sosed ugotovil, da porabo vtičnice v njegovi sobi beleži sosedov števec. Problem smo rešili tako, da je bilo prav za obe strani. Takih primerov je bilo še nekaj. Zanimivo pri večini pritožb je bilo, da so se največkrat pritoževali dobro situirani odjemalci, ki so si, po eni strani, malo po svoje razlagali pravila plačevanja porabljene energije, po drugi strani pa so imeli prav poseben denar, tak lepljiv, ki jim je šel zelo težko iz rok. Na srečo so se časi kmalu spremenili in vse skupaj je prevzelo distribucijsko podjetje Elektro Žirovnica.

Franci Fon

Tako je bilo v predelu Jesenic, imenovanem Sava

Kako naj začnem te spomine na življenje pred skoraj osemdesetimi leti, ko sem se rodil na Savi, kot so takrat imenovali ta predel Jesenic. Morda nekako takole:

Bil sem jokav otrok in čez cesto je stala moja sosedka, velika, ogromna *fabrika*, polna gnoja, plina, prahu, smradu in še številnih drugih negativnih pojavov za prebivalce ožje in širše okolice. Najbolj osupljivo pri vsem tem pa je bilo, da je v to *fabrko* ob šesti uri zjutraj, drugi uri popoldan in deseti uri zvečer hodilo na delo okoli 6500 ljudi, ki so služili denar za preživljanje svojih družin. Tega se takrat niti nisem zavedal, vedel sem le, da je tam nekje znotraj *fabrike* strašansko ropotalo in se je kdaj pa kdaj iz enega od šestih dimnikov, ki so bili vidni daleč naokoli, pokazal velik plamen. Vedel sem, da to ni

Fonova družina leta 1943, desno Franci Fon, last Francija Fona

nevarno. Ko sem odraščal v tem okolju, sem počasi doumel, za kaj sploh gre. *Fabrka* je obstajala zato, da so v njej talili železovo rudo in *reno*, kot smo takrat imenovali staro, odpadno železo, izdelovali grodelj in mu dodajali razne dodatke, da so dobili različne vrste jekla. Iz njih so potem izdelovali *pleh* (pločevino), cevi, različne vrste žice, ki smo jo imenovali *drat*, žične vzmeti, elektrode, žeblje in tudi različne livarske izdelke. Naj še povem, da se je *fabrka* teritorialno začela na Stari Savi in se zaključila na *pešengi*, njen drugi del pa je bil na Javorniku. Tu so bili predvsem valjavski obrati. Kot otroci smo večkrat hodili gledat, kako so z vozički na tirih zakladali plavže z rudo, koksom in raznimi dodatki. Plavža sta bila dve zelo veliki peči, v katerih so topili rudo z dodatki in tako pridobivali grodelj. Najbolje je bilo gledati takrat, ko je bila *šarža*, ko je žareča žlindra iztekla po kanalih v posebne kadi. Ko so te *bane* odpeljali stran, so pripeljali posebno veliko *ponovco* in vanjo iz peči izlili grodelj. Nam, otrokom, nikakor ni bilo jasno, kako je mogoče, da teče železo.

Zelo radi smo tudi hodili gledat h Kazini, ki je bila včasih poznana kot ugledna restavracija, kako so z *granikom* nakladali *mulne* z *reno*. Kadilo se je in ropotalo, *granik* je premetaval *reno* po *mulnah* in tam je bilo nekaj delavcev, ki so to *reno* premetavali sem in tja. Otroci takrat nismo vedeli, kaj ti ljudje počenjajo. Šele kasneje, ko je postal *majstr* na *mulnah*, mi je stric razložil, da delavci prebirajo *reno* zato, da v *šaržo* ne bi zašle kakšne nezaželenne kovine, ki bi tako poslabšale njeno kvaliteto. Otroci nismo vedeli veliko o tem, kaj in kako se v *fabrki* dela; sodeč po delavcih, ki so po končanem *ših*tu utrujeni in umazani hodili iz *fabrke*, pa smo vedno bolj spoznavali, da nekateri opravljajo zelo težka dela. Ljudje so rekli, da hodijo v *fabrko* garat.

In kako smo živeli prebivalci Industrijske *gase* (ulice)? Veliko je bilo vredno, če je družina imela v *fabrki* enega člana družine ali pa celo več. Starejši so včasih rekli, da je tam *dnar* doma. Pri nas je bil stari ata Ivan zaposlen v kamnolomu, katerega obrisi so vidni še danes na predelu Mežakle nad hokejsko halo. Kamen so predelovali v apnenec, katerega so dodali v *šaržo*. Pokojnine ni dočakal, saj je zaradi zastrupitve z razstrelivi leta 1941 v Ljubljani na kliniki umrl. Stari ata Matevž, star proletarec, je delal v *pacariji* jeseniške cevarne. Vsak dan, ko je prišel s *ših*ta, je cela *bajta* in vse okoli nje smrdelo po kislinah, in to tako močno, da bi bilo najbolje hoditi okoli s kljukicami na nosu. Najbolj hudo je bilo takrat, ko je njegova žena dala *manduro* *luftat* pred bajto na *štrik*. Tudi on ni dočakal upokojitve. Zaradi načetih pljuč od kisline, malo pa je

prispeval tudi alkohol, ga je pozimi, leta 1942 pobralo. Poudariti moram, da sta bila oba zelo pozorna in dobra do nas, vnukov. Ker je bila naša družina malo bolj številčna, sem tri leta živel pri stari mami Mariji in starem atu Ivanu. Vsestransko sta najbolj skrbeli zame. Imel sem vse, kar si je otrok v takratnem času lahko želel. Tudi banan in pomaranč mi ni manjkalo. V času kraljevine Aleksandra in Petrčka si lahko kupil skoraj vse. Drugi stari ata, Matevž, pa je bil poleg dela v *fabrki* tudi naravno talentiran; bil je *tavžent mohar*. Znal je netati *piskre*, če je bilo potrebno, nam je otrokom naredil *prukco*, popravljal nam je čevlje, za silo zašil, *zafikal* obleke, nas za silo tudi ostrigel, čeprav je zelo cukalo, saj je bila njegova *mašina* za striženje zarjavela. Vedno je vpil: »Kaj stokaš in javkaš, saj je *mašina* še čisto nova.« Bil je tudi klavec in mesar, tako da je, če je bil sam doma, včasih naši mami dal kakšen kos mesa, ali kakšno klobaso. Če pa je bila prisotna njegova druga žena Antonija, nismo dobili nič. Kakorkoli je bilo, eni so bili dobri, drugi ne, ampak vse imam v lepem spominu. Ko sem imel eno leto, je tudi moj oče Janez, na priporočilo župnika Rabiča in doktorja Miha Potočnika, dobil delo v *fabrki*. Ker je imel izobrazbo, je dobil delo v raziskovalnem laboratoriju. Takrat smo malo lažje zadihali, kot je rekla naša mama. Stanovali smo blizu *fabrke* in na glavno cesto ob njej nas starši niso pustili, ker so dejali, da je nevarno, čeprav je takrat šla po tej cesti vsake tri ure kaka konjska vprega, na vsak mesec enkrat pa še kak star tovorni avto. Otroci smo se takrat *jagali* po *gasi* gor in dol, veliko smo bili na Jelenovi skali, hodili smo tudi na Kovačevo skalo, včasih smo »zašli« celo v Hrenovico. Tja smo prišli po cesti današnje Kejžarjeve ulice in čez most pri Sokolskem domu, kjer je bil naš drugi dom. Veliko pa smo se zadrževali tudi v gozdu. Lovili in podili smo se po *grabnu* Ukove in po pobočju Kalvarije. Na teh območjih je bilo tako lepo in zanimivo, da včasih kljub večkratnim opozorilom naših mamic, da moramo priti na *južno*, ko bo v *fabrki* zatulilo ob dveh, ko je bilo konec dopoldanskega *ših*ta in so očetje prišli domov, otroci med igro *fabrške* sirene sploh nismo slišali. Tako smo večkrat razjezili naše mame, ki takrat niso bile zaposlene. Nasploh je bilo v tistih časih zaposlenih malo žensk. Večinoma so bile gospodinje; skrbele so za dom in družino. Kuhale so, pospravljale stanovanje, prale, *peglale*, včasih kaj zašile, pletle in skrbele za otroke. Pri nekaterih opravilih smo pomagali tudi otroci. Nikoli ne bom pozabil, kako je bilo, ko je naša mama imela *žehto*. Najprej je perilo, *žehto*, namočila v velik lesen škaaf, potem je vse z milom, narejenim iz loja (nekateri so kuhali milo iz divjega kostanja), na *ripl*

mašini ročno preprala, nato je preprano perilo naložila v velik lonec iz pocinkanega *pleha* ter na *šporgetu* močno prekuhala. Potem je prekuhano perilo ožela in ga ponovno naložila v škaf ali *žehnik*, ga s pomočjo otrok ali kake sosede naložila na *koreto* in odpeljali smo ga na splakovanje. Ko je mama to delala, smo otroci imeli svojo zabavo. Včasih smo bili kar *vornk* namočeni.

Kar se tiče delavcev v *fabrki*, naj omenim, da so se ločili na uradnike in delavce. Že *fabrka* je to od nekdaj ločevala s plačami. Uradniki so dobivali plačo prvega v mesecu, delavci pa so prvega dobivali *foršus*, petnajstega v mesecu pa plačo. Razlika je bila tudi v oblačilih; uradniki so pri delu nosili bele ali *plave* halje, ki so jih po končanem delu slekli, si malo umili roke in obraz ter šli domov; veliko delavcev pa je kar v *mandurah* hodilo na delo in z dela. Okopali in očistili so se šele doma.

Potem je prišla vojna. Kot nad vsem ostalim je okupator prevzel nadzor tudi nad tovarno in celotno njeno proizvodnjo. Na vhodnih vratih so se pojavili nemški policisti, ki so pregledovali ljudi pri odhodu iz tovarne. Imeli so svoja, stroga pravila. Če so koga dobili pri prekršku, so ga odpeljali na Gestapo, od koder so se nekateri vrnili po daljšem času, nekateri pa nikoli več. Ker je pri nas stari ata Ivan umrl, sva z bratom hodila vsak večer od doma spat k stari mami. Stanovala je v Lasanovi hiši, danes je v tej hiši gostišče Majolka. Pri stari mami smo ves čas spali kar napravljeni in obuti, saj je vsako noč tulil alarm za letalski napad, včasih tudi po trikrat. Takrat smo letali v zaklonišče pri Markežu, ki je bilo narejeno kot predor pod celo širino tovarne. Včasih smo skoraj celo noč preživeli v njem. Doživel sem tudi bombni napad na Jesenice, v katerem je bila ubita moja sedemnajstletna sestrična. Takrat nisem vedel, da je bil moj oče organiziran član odpora. Ker smo bili velika družina, so očeta pustili kot *terenca* v dolini. Zadolžen je bil za nabavo in rznos potrebščin za partizane. To je potekalo več kot tri leta, potem pa je postal zanimiv za Gestapo. Mogoče ga je kdo prijavil in ker je bil na listi sumljivih oseb, je, hočeš nočeš, avgusta 1944 odšel v partizane. Ostali smo trije otroci z nezaposleno mamo. Bilo je hudo in še danes mi ni jasno, kako smo takrat sploh preživeli. K sreči so Nemci že vedeli, da »gre vse skupaj k hudiču«, da vojno izgubljajo, tako da so se bolj prepustili lastnim problemom, na nas pa so pozabili. Maja 1945. leta so bili dnevi osvoboditve in z velikim pričakovanjem smo čakali očeta. Dolgo smo čakali, ker je bil oče na dan osvoboditve v neki partizanski enoti v Črni Gori in je prišel domov šele v novembru 1945.

Prišla je svoboda in z njo ogromna sprememba življenja. Septembra 1945 smo se preselili z Industrijske na Obrtniško ulico. Vpisal sem se v 1. razred osnovne šole. Ker nova država nemške izobrazbe ni priznavala, smo se takrat v prvem razredu znašli vsi otroci, rojeni v letih 1936, 1937 in 1938, čeprav smo pogoj za vpis v prvi razred izpolnjevali samo otroci letnika 1938. Kako pa je v tistih prvih povojnih letih potekal pouk? Zjutraj ob 7. uri smo vstali, ob 8. uri se je pričel pouk in to je bilo tudi vse, kar se tiče resne izobrazbe. Po končanem pouku smo šli domov. Za kosilo je bilo, kar je bilo. Po kosilu, takrat smo mu pravili *južna*, pa smo se odpravili na dogovorjeno mesto na udarniško delo. Treba je bilo očistiti in obnoviti porušeno mesto. Kako smo prebivalci Jesenic vedeli za vse udarniške akcije? Preprosto, od železarne do železniške postaje je bilo napeljano ozvočenje. Po njem se je dvanajst ur na dan predvajalo borbene, udarne pesmi, vmes pa so se brala sporočila, kje in kdaj je udarniška akcija. Te akcije niso bile obvezne, ni pa bilo priporočljivo, če si prevečkrat manjkal. Bilo je težko življenje, vse je bilo na karte, pike in bone, država pa se je obnašala po načelu »kakor ti meni, tako jaz tebi«. Poleg obnove mesta se je pričela tudi širitev železarne. Najprej so izravnali vzhodni del Hrenovice, naredili so rudni dvor in skladišče koksa, zgradili so *portalni granik* za raztovor vagonov. Podrli so lep zidani most čez bohinjsko železnico, ki je bil res enkraten, narejen iz železobetona po modelu mostarskega mostu v velb. Malo so izravnali še zahodni del Hrenovice, vključno z vsemi stavbami in bivšo *fabriško* konjarno, ter zgradili predelovalne obrate. Železarna je s temi posegi veliko pridobila, krajan in otroci krajevne skupnosti Sava pa smo izgubili ves sprehajalni in igralni prostor, vključno z olimpijskim Čufarjevim bazenom. Marca 1952 smo se preselili v stanovanjski blok na Plavžu in to je bilo tudi slovo od krajevne skupnosti Sava. Ni pa bilo to slovo od moje sosede tovarne, kot smo ji rekli takrat, saj sem se čez tri leta zaposlil v njej in je potem meni, ter kasneje moji družini, dajala kruh dolgih štirideset let.

*Razglednica Jesenice -
železarna, poslana leta 1948,
last Radenka Lukiča*

